

Renkleri Adlandırma ve Tanımlama

Hamza ZÜLFİKAR

Orhan Veli'nin çeşitli dergilerde çıkmış nesir yazıları, birkaç defa basılmış, esere eklemeler yapılmış. İlk baskısı 1945 yılında basılan bu çalışma, 1975'te ve son olarak da Adam Yayınları içinde 1992'de *Orhan Veli Bütün Yazıları* adıyla çıkmıştır. Kitapta, sanat, kültür, şiir, tiyatro, gezi, dil ve resimle ilgili yazıların yanı sıra bazı eleştiri yazıları da bulunmaktadır. Bir dönemin tanınmış şairi Orhan Veli'nin yazılarında ele alınan konular o günden bu güne olan gelişmeleri, değişimleri ve anlayışları yansıtmaları bakımından ilgi çekicidir. Yazarın dil yazıları ise daha önceliklidir.

Gezi yazılarının birinde yazar, “filiz yeşili, fıstık yeşili, gök yeşili, deniz yeşili, cam göbeği, limon küfü, zehir yeşili...” gibi yeşilin tonlarına verilen adları sıralıyor. Bu konuya geçmeden önce onun kullandığı kelimeleri ve cümleleri vaktiyle Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'üne aktardığımızı ve bunların sözlük için bir katkı olduğunu belirteyim. Örnek olarak 1988 tarihli *Türkçe Sözlük* basısında *karınca sabrı* maddesi yoktu. Bu kelime onun *Dil Bahsi* adlı yazısında geçiyordu. Kelimenin geçtiği cümle ise şöyleydi:

“Sayısız fikir ve kalem sahibi nesillerin asırlar içinde göz nuru dökerek karınca sabrıyla işleyip şimdi inceliğine eriştiği atalar mirası Türkçemiz” (64. s.).

Türkçe Sözlük'te *helmelenmek* fiilinin örneği yoktu. Yazarın aşağıda verilen cümlesi bu kelimenin anlamını berraklaştırması bakımından önemliydi. Bu cümlesi de sözlüğe bir katkı oldu. Cümle şöyleydi:

“Yerli yabancı muhtelif lengistik elemanlarının tarih kazanında kaynaya kaynaya helmelenip hamur olmasından meydana gelen ve her büyük milletin dili gibi iç ve dış mantığının icaplarına göre yavaş fakat devamlı bir tekamül süzgecinden geçerek süzülen bugünkü berraklığını bulan memleket dili Türkçemiz” (64. s.).

Cümlede geçen *lengistik*, sözlüğe aktarılırken *lengüistik* biçiminde düzeltili.

Türkçe Sözlük'ün 1988 tarihli baskısında *ferih fahur* kelimesinin de örneği yoktu. Bu tür örneksiz sözlük maddelerinin tanımlanması kolay değildi. Örnek cümle tanımlamaya yardımcı oluyor, anlaşılmayı kolaylaştırıyordu. Bu sebeple onun aşağıdaki cümlesi de daha sonraki baskıda sözlüğe katıldı. *Ülkü* dergisinde çıkan yazısındaki cümle ise şöyledir: (yıl 1945)

“*Nesir kendisini nazımdan ayırarak müstakil bir hüviyet aldı. Gazetelerde kitaplarda, mecmualarda, kürsülerde, mikrofonlarda ferih fahur yaşıyor.*”

Cümle örneklerinde görüldüğü gibi o tarihlerde *müstakil* henüz *bağımsız* olmamış, *hüviyet*'in yerini *kimlik* almamış.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan Türkçeleştirme çalışmalarında Arapça kökenli *mesul* (<mes'ul) için *sorumlu* kelimeleri bulunmuş. Dilde bir de *mesuliyet* vardır. O da *sorumluluk* kelimesiyle karşılanmış. *Sorumlu* kelimesi sıfat olduğundan bunun isim şekli *sorum* her zaman merakımızı çekerdi. Acaba *sorum* bir yerde kullanılmış mı? *Türkçe Sözlük*'ün 1988 tarihli baskısında *sorum* kelimesi alınmış ama örneği bulunamamıştı. Örnek, Orhan Veli'nin aşağıdaki cümlesinde tespit edildi ve daha sonraki baskılarda yer aldı. Cümle şöyleydi:

“*Başkalarının okuyacağı bir yazıyı yazarken o yazının bize ne türlü bir sorum yüklediğini hiçbir vakit hatırdan çıkarmamalıyız*” (121. s.).

Orhan Veli'nin yazılarında kullandığı kelime ve cümlelerden *Türkçe Sözlük*'e aktardığımız yalnızca bunlar değildir. Diyebilirim ki onun kelime ve cümleleriyle *Türkçe Sözlük* daha gelişti ve zenginleşti. Dilin konu alındığı yazıları da ufkumuzu genişletti.

Bir dostu kendisine “*Benim için yaptığın masrafları bana bildir*” demiş. Orhan Veli, bu anlatımı doğru bulmamış, “*Benim için ettiğin masrafları bana bildir*” (65. s.) biçiminde olması gerektiğini yazmış.

Yapılan bu düzeltme 1950'yi yıllarda *etmek* fiilinin yerini *yapmak* fiilinin almaya başladığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Orhan Veli, bir de bugünkü durumu görseydi! *Park etmek* derdik, şimdi *park yapmak* dedirtiyorlar. *Etmek* yardımcı fiili *yapmak* yardımcı fiiliyle değiştiriliyor, *eylemek* ise büsbütün kullanılmaz oldu.

Onun yazıları içinde insanı araştırma konularına yönlendiren bazı açıklamaları, tespitler de var. Ankara'dan İstanbul'a yaptığı bir gezide Bolu Dağı'ndan geçerken doğadaki yeşilliği adlandırıyor (*Yolcu Notları I*). Renkleri şöyle sıralıyor:

“*Filiz yeşili, fıstık yeşili, gök yeşili, deniz yeşili, cam göbeği, limon küfü, zehir yeşili...*”

Dikkat edilirse *filizî*, *fıstıkî* renk adları o yıllarda onun dilinde bir belirtisiz ad tamlaması olarak *filiz yeşili*, *fıstık yeşili* biçiminde ifade edilmiş, *filiz rengi*, *fıstık rengi* biçimindeki ilk basamak atlanmış, doğrudan ikinci basamağa geçerek daha Türkçe *filiz yeşili*, *fıstık yeşili* diye adlandırılmış.

Verilen renk adlarından *deniz yeşili* kelimesinin *Türkçe Sözlük*'e katılmasında tereddüt edildi. Gerçekten kullanılmış mıydı? Bir başka yazar daha bu kelimeye yazısında yer vermiş miydi? *Türkçe Sözlük*'ün son baskısında *deniz yeşili* maddesi yoktur. Bunların arasında *gök yeşili* de üzerinde durulması gereken bir renk adıdır. “Sema, uzay” anlamında *gök* kelimesinin maviliği dışında yeşil bir ton aldığı dile getirilmiş midir? Burada *gök* “yeşil” anlamındaki *gök* ise bu, zaten *sarı*, *ak*, *kara*, *kızıl* gibi tek başına ifade eden temel renk adlarıdır.

Yazarın sıraladığı “yeşilin bir tonu”nu anlatan *zehir yeşili* de bugüne kadar *Türkçe Sözlük*'e alınmadı.

Renklerin adlandırılması, her zaman ilgimizi çeker. Bunların yapıları, üzerinde durulması gereken bir konudur. *Renk* kelimesi Türkçe olmasa bile dilimiz *renk* adını içeren renk adları bakımından oldukça zengindir. Önceleri Arapça kökenli nispet ekiyle *gümüşî*, *çividi*, *filizî*, *fıstıkî* gibi yapılan adlandırmalar, Cumhuriyet Dönemi'nde *gümüş rengi*, *çivit rengi*, *filiz rengi*, *fıstık rengi* diye adlandırılmış. Ancak *kuzgunî*, *neftî*, *hâkî*, *nohudi* gibi kelimeler bugün de varlığını sürdürmektedir. Diyebilirim ki *kuzgunî*, *neftî*, *haki*, *nohudi* gibi kelimelerin kullanımı, gereği gibi tanımlanmadığı ve anlamı yaygınlaştırılmadığı için azalmıştır.

Konuyla ilgili örnekleri bir tablo üzerinde görelim:

altın	altuni	altın rengi	altın sarısı	
buğday	-----	buğday rengi	----	buğday benizli
cam	----	----	----	camgöbeği
civciv	----	----	civciv sarısı	
çağla	----	----	çağla yeşili	
çimen	----	-----	çimen yeşili	
çivit	çividî	çivit rengi		
deniz	----	----	deniz mavisi	
deve	----	----		devetüyü
erguvan	erguvani	erguvan rengi	----	
fıstık	fıstıkî	fıstık rengi	----	

filiz	filizî	filiz rengi	----	
gök	----	----	gök mavisi	
gül	----	gül rengi		gülkurusu
gümüş	gümüşi	gümüş rengi	gümüş grisi	
hâk	hâkî	----	----	
kavun	----	----	----	kavuniçi
kiremit	?	kiremit rengi	----	
kömür	----	----	----	kömür karası
kurşun	kurşuni	kurşun rengi	----	
kuzgun	kuzguni	----	----	kuzguni siyah
leylak	leylaki	leylak rengi		
limon	limoni	limon rengi	limon sarısı	
menekşe	menekşevi	menekşe rengi		
neft	nefti	----	----	
nohut	nohudi	nohut rengi		
patlıcan	patlıcani			
petrol	----		petrol yeşili	
saman	----	----	saman sarısı	
sincap	sincabi	sincap rengi		
şarap		şarap rengi		
tahin		tahin rengi		
toprak	----	toprak rengi		
turunç	turuncu (<turunci)			
yavru	----	----		yavruağzı
vişne	----	vişne rengi		vişneçürüğü
zeytin	zeytuni	zeytin rengi		
zümrüt	zümrüdi	zümrüt rengi		

Seçilmiş örnekler dört sütun içinde, tablo hâlinde getirildiğinde renk adlarının adlandırılması bize genel olarak bir fikir vermektedir. *Ak, kızıl, sarı, kara* gibi temel renkler dışında öteki renk adları daha çok benzetme yoluyla adlandırılmıştır. Yapılarındaki çeşitliliğe gelince *kurşuni, erguvani, gümüşü, çividi, zeytuni, zümrüdi* gibi nispet ekli kelimeler bir grup oluşturmaktadır. Bunların *kurşun rengi, erguvan rengi, gümüş rengi, civit rengi, zeytin rengi, zümrüt rengi* biçimindeki yapıları Türkçe kullanma ve renkleri daha iyi tanımlama amacıyla birer tamlama biçiminde yeniden adlandırılmıştır. Dil Devrimi boyunca *renk* kelimesini kullanmama eğilimine bağlı olarak *fıstıki, filizî, gümüşü, altuni* gibi eski şekiller birer belirtisiz ad tamlaması biçimine *gümüş grisi, altuni sarısı, fıstık yeşili, filiz yeşili* diye yeniden daha da Türkçeleştirilmiş, anlatıma açıklık kazandırılmıştır.

Bu gelişmenin dışında Farsça kökenli *renk* kelimesini kullanmama düşüncesinden hareketle *devetüyü, civciv sarısı, limon küfü* gibi biçimler yaygınlaşmış.

Bir kısım renk adlarının ise eski yapıları korunmuştur. “Toprak” demek olan, Farsça kökenli *hâk* kelimesinden nispet ekiyle kurulmuş *hâkî* ve “petrol” anlamında *neft* kelimesinden nispet ekiyle türetilmiş *neftî* kelimeleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bunlara tüyleri siyah olan ve *kuzgun* diye adlandırılan kuş adından *kuzguni* kelimesini de ekleyelim. Gene bir Akdeniz bitkisi olan, Farsça kökenli *turunç* kelimesinden nispet ekiyle uyuma girmiş *turuncu* renk adı da günümüzde varlığını sürdürüyor.

İşlenen örnekler arasında birer belirtisiz ad tamlaması yapısında *camgöbeği, gülkurusu, kavuniçi, vişneçürüğü, yavruağzı* gibi renk adları ise ilgi çekici buluşlar olup ayrı bir grup oluşturmaktadır. *Renk* kelimesinin kullanılmadığı bu tür örneklerde ikinci kelime gerçek anlamından uzaklaştığı için bitişik yazılır.

Birkaç örnek üzerinden değerlendirmeye çalıştığımız renk adları Türkçenin yapıcı en işlek kelimeler sınıfına girer. Çeşitleri ve anlamları başka dillerle karşılaştırılmayacak kadar zengindir. Burada verilen örnekler daha çok bir sınıflandırma amacına dönük olup adlandırma ve tanımlama açısından sözlüklerdeki duruma dikkat çekilmiştir.